

Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського
Міжнародна асоціація українців
Інститут історії України
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

ІХ МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС УКРАЇНІСТІВ

ІСТОРИЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

(До 100-річчя Національної академії наук України)

КИЇВ
Видавництво ІМФЕ
2018

УДК 061.2(100=161.2)+94

М-58

Друкується за рішенням вченої ради Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського

Головна редакція:

С. Пирожков, А. Загородній, Г. Скрипник

Редакційна колегія:

*В. Смолій, П. Вереш, О. Гарань, В. Даниленко,
С. Єсельчик, В. Кожухар, А. Колодний, В. Масненко,
М. Мозер, О. Моця, О. Онищенко, У. Пасічник,
О. Ресніт, О. Селіцький, Р. Сенькусь, В. Сергійчук,
В. Шендеровський, Я. Яциків*

IX Міжнародний конгрес українців. Історія. Збірник наукових
М-58 статей (До 100-річчя Національної академії наук України) / [голов.
ред.: С. Пирожков, А. Загородній, Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ
ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2018. – 504 с.

ISBN 978-966-02-8644-3 (загальний)
ISBN 978-966-02-8655-9

Збірник містить матеріали пленарних виступів на IX Міжнародному конгресі українців, присвячених висвітленню стану українських студій в Україні та світі, розкриттю сучасних вітчизняних суспільно-політичних та соціокультурних реалій. У книзі подано також доповіді, озвучені на історичних секціях, зокрема, ідеться про політичну та соціальну історію минулого й сьогодення України, новітні тенденції розвитку української спільноти в сучасному глобалізованому світі.

Видання розраховане на науковців, викладачів та студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, широке коло шанувальників історичної науки.

ISBN 978-966-02-8644-3 (загальний)
ISBN 978-966-02-8655-9

© ІМФЕ ім. М. Т. Рильського
НАН України, 2018

© Міжнародна асоціація
українців, 2018

ЗМІСТ

Вітальні адреси	3
-----------------------	---

Пленарне засідання

<i>Пирожков Сергій</i>	20
<i>Кириленко В'ячеслав</i>	25
<i>Гриневич Лілія</i>	27
<i>Яцків Ярослав</i>	30
<i>Мозер Міхаель</i> Сучасний стан та перспективи зарубіжної україністики	31
<i>Онищенко Олексій</i> Сто літ академічного українознавства: тенденції розвитку і здобутки	36
<i>Єкельчик Сергій</i> Сучасний стан україністики в Канаді	44
<i>Стріха Максим</i>	48
<i>Гарань Олексій</i> Проблеми консолідації українського суспільства після Євромайдану: здобутки і загрози	55
<i>Загородній Анатолій, Козирський Володимир, Шендеровський Василь</i> Українські вчені, які змінили світ	72
<i>Матусяк Агнешка</i> Україністика у світлі нової гуманітаристики	86
<i>Ажпюк Богдан</i> Українська наукова спільнота як суб'єкт мовної політики	96
<i>Кожухар Віктор, Кожухар Катерина</i> Українці Республіки Молдова на початку XXI століття	102

Історичні секції

Історія України: нові аспекти осмислення

I засідання

- Гордієнко Дмитро*
«Середньовічна Україна»: тексти, контексти, межі 132
- Басараб Володимир*
Державницькі ідеї Андрея Шептицького
в період Другої світової війни: концепція незалежності України
та засудження політики Гітлера 145
- Киридон Петро*
Відновлення номенклатури Комуністичної партії України
після Другої світової війни: методологічні засади проблеми 158
- Гула Володимир*
Повстання на Катерининській залізниці 1905 року:
мотивація учасників антиурядових акцій 170
- Довженко Ірина*
Бібліотекар Григорій Довженко: кореспонденція в майбутнє
(з історії Української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі) 178
- Каран Дмитро*
«Малороссийское влияние» Костянтина Харламповича:
у контексті сучасних політичних та історичних викликів. 194
- Сирцова Олена*
Філософська термінологія Григорія Сковороди
в контексті античної онтології. 204
- Чернишов Віктор*
Тні та образи його іпостасі:
метафізика образів Григорія Сковороди 210

II засідання

- Кліш Андрій*
Неопубліковані спогади
Олександра Барвінського як джерело
до вивчення суспільно-християнського руху в Галичині 229

Присяжнюк Юрій	
Україна очима європейців: особливості творення мисленневих образів від романтизму до постмодерну	238
Константиненко Ксенія	
<i>Itago</i> України й козацтва в історичній белетристиці Італії XVII століття: реальне та уявне	249
Кучеренко Світлана	
Сучасні дослідження життєвого шляху і творчої спадщини Юрія Липи	259
Шевчук Степан	
Опуси із життєписних орієнтацій Миколи Костомарова	272
Орлова Тетяна	
Нові історичні курси у вищій школі України	283
Петренко Ірина	
Постать Єлизавети Милорадович у контексті українського національного відродження	293
Салагор Микола	
Приєднання Буковини до Австрії та її національний склад	303
Зубко Ольга	
Українська празька еміграція. Феномен трагізму еміграційної інтелігенції (1921–1939)	313
Усенко Павло	
Чорноморський флот у кампанії 1914–1917 років	322
Буханан Анна-Лена	
Применение ассирийского метода древнего мира в XX веке: марксизм в толковании Ленина и Сталина в Украине во время Голодомора	333
Брижицька Світлана	
З історії Тарасової гори доби Великого терору (1937–1938 роки)	347

Третя доба української державності (1917–1921 роки)

Кучерук Олександр

«Універсал» у лінгвосеміотичному контексті
доби Української революції 1917–1921 років 361

Скибіцька Ірина

Остання спроба дипломатичних контактів
між Кубанською Народною Республікою та УНР
навесні 1920 року (публікація документа) 373

Супронюк Оксана

Збірники «За державність: матеріали до історії
війська українського» як інформаційний ресурс до історії
українських визвольних змагань 1917–1921 років
(за фондами Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського)..... 386

До 1030-річчя Хрещення Русі-України: історія та сьогодення християнства на українських теренах

Колодний Анатолій

Православ'я України
в його історії та проблемах сьогодення 399

Горкуша Оксана

Мотиваційно-ресурсний потенціал християнських цінностей
для сучасної України 410

Павленко Павло

Євразійський дискурс українського протестантизму:
причини, прояви, застороги 421

Арістова Алла

Технології руйнування конфесійної ідентичності 432

Білоус Петро

Двоїстість літописного образу
князя Володимира Святославича 444

Данилець Юрій

Православне чернецтво на Закарпатті в умовах
радянської реальності (кінець 1940 – початок 1960-х років)..... 456

Преловська Ірина

Богословська, історико-публіцистична та епістолярна спадщина
митрополита УАПЦ Василя Липківського:
археографічний аспект 465

Козловський Ігор

Християнські церкви Донеччини на початку російської агресії 476

Филипович Людмила

Молодіжна релігійність як особлива форма
релігійної ідентичності в Україні. 488

Дмитро Каран

(Київ)

**«МАЛОРОССИЙСКОЕ ВЛИЯНИЕ»
КОСТЯНТИНА ХАРЛАМПОВИЧА:
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ
ТА ІСТОРИЧНИХ ВИКЛИКІВ**

У статті аналізується науковий доробок К. Харламповича, присвячений вивченню питань домінуючого українського впливу на Московію (XVI –початок XVIII ст.) та Російську імперію (1721–1762) у контексті сучасних політичних та історичних викликів. Значна увага приділяється вивченню українсько-російських взаємин, окреслюється коло проблем, якими цікавився історик у межах національно-культурних процесів. Розкривається науковий інтерес до праці К. Харламповича з боку відомих науковців-сучасників: М. Василенка, С. Голубева, Б. Ттлінова, П. Жуковича, С. Ркліцкого.

The article analyses scientific achievements of K. Kharlampovych covering issues of the dominant Ukrainian influence on Muscovy (16th–early 18th centuries) and upon the Russian Empire (1721–1762) in context of modern political and historical challenges. The paper focuses on studying the Ukrainian-Russian relations and outlines the range of problems the historian took an interest in within national cultural processes. Revealed is also a scientific interest in the creation of K. Kharlampovych shown by famous contemporary scholars: M. Vasylenko, S. Holubiev, B. Titlinov, P. Zhukovych, and S. Rklytskyi.

Актуальним питанням творчої спадщини академіка УАН К. Харламповича є оцінка наукових студій, присвячених дослідженню українсько-російських взаємовпливів XVI–XVIII ст. Історіографія даного питання висвітлена в працях, де фрагментарно розкрита поставлена проблема. Це стосується досліджень І. Шляпкіна [12], Н. Каптерева [6], Ф. Корчмарика [7], І. Власовського [3], О. Абрамова [1].

П'ятий рік триває російсько-українська гібридна війна, яка своїм корінням проросла в далеке XVII ст., у часи відновлення Української державності, втраченої після падіння Києва й Галича. Війна за історичну, духовну та культурну спадщину Київської Русі-України, без якої РФ знову стане Московією, але вже не православною, а мусульманською. Тисячам київських інтелектуалів протягом XVII–XVIII ст. вдалося вирвати ізольований від цивілізованого світу колишній Московський улус Золотої Орди – Московію – та направити її на шлях того розвитку, яким вона пішла вже самостійно в наступних століттях. Саме двохсотлітнє домінування українців у всіх сферах життя Московії породило в московитів оманливе відчуття причетності до спадку Київської Русі-України. За цей спадок зараз точиться російсько-українська війна.

Щоб зрозуміти той всеохоплюючий вплив українців на Московщину, звернімося до монографії Костянтина Харламповича «Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь» [11]. Учений дослідив, що впродовж XVII–XVIII ст. життя Московії проходило виключно під впливом українського Києва. Наукові студії з історії освіти та розвитку шкільництва в українських, білоруських та литовських землях у складі Речі Посполитої спонукали К. Харламповича звернути увагу на феноменальне явище в історії українського та російського народів – всеохоплюючий двохсотлітній вплив освічених українців на політичну, соціальну, духовну, економічну, культурну сферу життя московитів. Використавши численні архівні матеріали, він поставив за мету з'ясувати роль, яку відіграли українці, працюючи на культурно-просвітницькій ниві в Московії від середини XVI ст. до 1762 року.

Дослідник стверджував: «<...> при столь разнообразной деятельности южноруссов в северо-восточной России вопрос о малороссийском церковном влиянии на Великороссию во всей его широте, глубине и историческом значении доселе не поставлен в нашей литературе» [11, с. III].

На початку праці вчений пояснив, що українці відрізнялися від московитів, але побоюючись цензури, не акцентував уваги на цьому.

Незважаючи на те, що, за офіційною точкою зору, К. Харлампович називає в своїх працях українців «малоросами» «малорос-

сийским племям», «особым этнографическим индивидуумом», «этнографическим типом», він часто вживає (нерідко поряд) такий протилежний термін, як «малороссийская национальность». Водночас, щоб уникнути звинувачень у сепаратизмі, дослідник заявляє: «Обошли мы также молчанием вопрос о происхождении самой малоросской национальности, об отношении ее к великорусской и белорусской, об антропологическом типе или даже типах малороссов. Малороссы XVI–XVIII в. представляли собой единое этнографическое целое, сложившееся на основе южнорусских племен, с некоторой, точно не определенной, примесью тюрских, “черкаських”, отчасти белорусских и великорусских, польских, литовских и других». Кажучи про зони етнографічного контакту українців з московітами (Харківщина, Курщина, Воронежчина, область Війська Донського), учений зауважив: «Здесь столкнулось две народности и эта местность представляет богатый материал для изучения их взаимных отношений степени и силы влияния народа на народ, психологии, характера, быта одного племени на другое. Есть данные думать, что тут, как и в других пунктах этнографической границы, превозмогала именно малороссийская народность, как более культурная и более стойкая, если угодно, упрямая и косная. Воспринимая от великоросса его язык, малоросс передавал ему свои песни, свои обычаи, бытовые черты» [11, с. VIII–IX].

Учений вимушений був дотримуватися офіційної доктрини єдності двох різних етносів, тому наголошував на національній цілісності двох народів: «<...> о родстве кровном почти забыто было» [11, с. 4]. Хоча в іншому місці, де йшлося про московську залогоу в Києві, К. Харлампович наголошував на національній окремішності московитів і українців: «<...> пребывание ратных людей в чужой для них стране <...> различие в культуре, в языке, даже в религиозной обрядности являлись препятствием к полному объединению» [11, с. 329]. Учений чітко підкреслює характерні ознаки іншої країни та нації 1) чужа країна; 2) іншомовний народ; 3) відмінність у побуті та культурі; 4) як не парадоксально звучить – відмінності в релігійній обрядовості (так звані єдиновірні московити були зовсім далекі від Київської православної традиції).

Започатковуючи реформи, московський уряд був поставлений перед необхідністю використовувати науковий, літературний та

ідейний потенціал українців, тому московська влада змінила до них своє ставлення: «В 1648 г. уже само московское правительство обратилось к киевским ученым с призывом на учено-педагогическую службу» [11, с. 117]. К. Харлампович стверджує, що в 1640-іх роках твори українських авторів починають друкувати в Москві. Українські й грецькі вчені-ченці дедалі частіше залучалися до перекладацької та літературно-роботи, а також до організації шкіл і викладання в них. Визнання авторитету українських і грецьких богословів у питаннях віровчення вело до перегляду традиційних уявлень про переваги московського православ'я, що не могло пройти безболісно для самої церкви. Консервативно налаштовані кола духовенства вбачали в цих заходах, особливо в схоластичній освіті, небезпеку проникнення «латинства». Російський сенатор часів Катерини II М. Щербатов писав, що в середині XVII ст. при царському дворі з'явилося «ста два человек» «латинов», які добре знали грецьку філософію [цит. за: 12, с. 17] Суперечки, які виникли у зв'язку із цим усередині самої церкви, особливо загострилися під час проведення церковно-обрядової реформи Никона і суттєво ускладнили і без того нелегке становище церкви. Свідченням цього є розлога двотомна праця професора МДА та член-кореспондента ІАН М. Каптерева «Патріарх Никон і цар Олексій Михайлович». Зокрема, М. Каптерев стверджував, що з появою в Москві українців, цар Олексій Михайлович почав усувати з царського двору впливових архієреїв, що належали до московської церковної традиції [6, с. 117]. Отже, твердження К. Харламповича щодо протистояння серед московської еліти були загальноновизнаними. Звісно, такі заходи царської влади змусили консервативну частину вельмож і архієреїв піти на відкриту конфронтацію проти київських діячів. Як зазначав К. Харлампович, київських інтелектуалів різко відрізняли від московських дві головні засади: 1) знання європейських мов (грецької, латини, польської та ін.), 2) відсутність релігійного фанатизму, готовність і вміння вести релігійну полеміку з католиками та протестантами (до цього вони звикли в умовах релігійної ситуації багатонаціональної та багатоконфесійної Речі Посполитої). Уже ці якості, попри те, що вони були переконаними борцями за православ'я, робили їх ледь чи не еретиками з точки зору неосвічених московських ортодоксів. Велику підозру з боку московських фанатиків викликало навіть знання іноземних мов,

особливо латинської, тому що «латинство» традиційно вважалося найбільшою «прелестю» з усіх, які загрожували православію.

Найпродуктивнішими письменниками кінця XVII – початку XVIII ст. в Московії були такі українці: Єпифаній Славинецький, Дмитрій Ростовський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович. Митрополит Дмитро був автором низки відомих творів: 1) «Читії Мінеї або життя святих, в 12-ти місяцях»; 2) «Алфавіт духовний, або моральноповчальні повідомлення по алфавіту»; 3) «Розгляд про розкольників Бринської віри, про їх вчення і справи, в 3-х частинах»; 4) «Літопис келейний»; 5) «Повчальні слова, богословські роздуми»; 6) «Запитання і відповіді про віру»; 7) «Дзеркало православного ісповідання». Стефан Яворський був автором літературних, філософських і теологічних праць. Його твори: «Про святу Трійцю», «Про церкву», «Камінь віри». Митрополиту Феофану належать праці «Апостольська географія», «Коротка книга для навчання отроків», «Духовний регламент» [7, с. 28]. Зазначені праці відіграли помітну роль у релігійному й культурному житті Московії у XVIII ст.

Під керівництвом Єпифанія Славинецького було надруковано богослужбові книги у виправленому вигляді, у тому вигляді, у якому до цього часу залишилися вони у використанні по всій Росії і навіть у православних землях слов'янського світу. До цих книг належать: «Служебник» (з предмовою Славинецького), «Часослов», дві «Тріоди» (цвітна та пісна), «Следованная Псалтырь», «Общая Миня», «Ирмолог». У 1656 році вийшла друком перекладена з грецької мови книга «Новая Скрижаль», де пояснювалася літургія та інші обряди східної церкви. Були також видані виправлені книги церковних законів – «Правила св. Апостола», «Правила вселенских и поместных соборов», «Номоканон», «Собрание церковных правил и византийских гражданских законов». Єпифаній Славинецький також писав проповіді та повчання (створив їх близько 60), що було для Московії зовсім новим явищем (там вважали, що проповіді можуть давати привід для вільнодумства та ересей: «Проповедей с именем Славинецкого дошло до нас не менее шестидесяти» [11, с. 376]).

Симеон Полоцький був автором перших московських п'єс, написаних у 1670-х роках: «Комидия притчи о блудном сыне» та «О Навходоносере царе, о теле злате, и о трех отроцех, в печи не сожженных» [див.: 3, с. 255]. Симеон Полоцький незадовго до

смерті видав «Тестамент» – книгу повчальних бесід імператора Василя Македонянина із сином Левом Філософом, а також «Повесть о Варлааме и Иоасафе» (вийшла після смерті Полоцького, який підготував її до друку) – духовний роман з елементами моралізаторства та «Книга пастырского попечения» [11, с. 393]. Окрім того, Симеон Полоцький зробив неабиякий внесок у розвиток російської педагогіки. Педагоги тієї доби приділяли особливу увагу моральному вихованню учнів, тому не дивно, що думками щодо цього питання пронизані практично всі твори Симеона Полоцького, зокрема «Книга вопросом и ответом, иже во юности сущим, зело потребни суть» (1677), «Обед душевный» (1682), «Вечера душевная» (1683) [див.: 11, с. 388]. Його принципи були запозичені московитською педагогікою, зокрема Каріоном Істоміним, який у 1694 році склав «Буквар», а також в іншому педагогічному трактаті «Школьное благочиние», де вчителю рекомендується з однаковою увагою ставитися до учнів, які встигають і які не встигають, морально заохочувати учнів до навчання, саджаючи кращих на передні лави, даються поради, як краще подавати новий матеріал, поєднуючи його з повтором старого, як краще організовувати проведення уроків та ін. У трактаті давалися як рекомендації вчителям, так і поради студентам.

Слов'яно-греко-латинська духовна академія створювалася на базі школи Заіконоспаського монастиря в Китай-городі, заснованої Симеоном Полоцьким. Вона почала функціонувати лише в жовтні 1687 року її очолили греки – брати Сафроній та Іоанікій Ліхуди, які закінчили Падуанський університет в Італії, тобто отримали класичну західноєвропейську освіту: «Сделано было два шага к тому, чтобы доставить преобладание греческому направлению, – в приглашении для открытия академии греков – братьев Лихудов» [11, с. 403]. У 1694 році брати Ліхуди змушені були покинути Академію, але сам заклад продовжував успішно функціонувати протягом усього наступного XVIII ст., причому в його стінах викладало (і навчалося) багато вихідців з України.

Митрополит Стефан Яворський був одним з найосвіченіших українських діячів у Московії. З особою патріаршого намісника, вихованця Києво-Могилянського колегіуму, митрополита Стефана Яворського пов'язані докорінні зміни в Слов'яно-Греко-Латинській академії. У 1701 році московський цар Петро I призначив митрополита Стефана проректором Московської

академії. Виконуючи наказ царя, Стефан Яворський реформував навчальний процес у Московській академії на зразок Києво-Могилянської академії [1, с. 110]. Його твори, зокрема «Про святу Трійцю», «Про церкву», «Камінь віри», відіграли помітну роль у релігійному й культурному житті Московії XVIII ст. [7, с. 29].

Феофана Прокоповича К. Харлампович називав помічником реформ царя Петра I: «<...> известен целый ряд архиереев-малороссов, служивших Петру и его делу не из страха, не для корысти, а по искреннему убеждению в полезности и необходимости его реформ для России и даже для церкви. Конечно, в их ряду на первом месте должен быть поставлен Феофан Прокопович» [цит. за: 5, с. 368–369]. Митрополит Феофан Прокопович був сподвижником царя в реформі православної церкви, був першим членом Священного Синоду і фактично очолював церковне управління: «<...> через его руки проходили, им составлялись или по крайней мере редактировались все важнейшие законодательные памятники, относящиеся к церковному управлению» [11, с. 469]. Крім того, митрополит Феофан був одним із засновників РАН. Його перу належать праці «Апостольська географія», «Коротка книга для навчання отроків», «Духовний регламент» [3, с. 120].

Професор Санкт-Петербурзької духовної академії Платон Жукович визнавав, що К. Харлампович перший в історичні науці поставив за мету дослідити кількісний склад українських діячів у Московії. Професор П. Жукович зауважував, що в книзі К. Харламповича досліджена зовнішній бік українського впливу на Московію, подано список діячів, без якого неможливо дослідити прояви цього впливу. Офіційний рецензент висловився про невідповідність терміна «малороссийское влияние», оскільки сам К. Харлампович писав, що серед діячів, які працювали в Московії, були й білоруси: «Из объяснений автора об установлении им численного состава носителей малороссийского влияния в Великой России узнаем еще, что в этот состав он ввел и белорусов» [5, с. 267].

Професор Санкт-Петербурзької духовної академії Борис Титлінов вважав, що поділ К. Харламповичем монографії на три частини був проґрашним для інтересів самого дослідження. Матеріали першого будуть мати цінність, якщо опираючись на них, у третьому томі К. Харламповичем будуть зроблені висновки щодо впливу кожного згаданого в першому томі переселенця

в Московію. Професор Б. Титлінов визнав, що кожен історик мав би погодитися з незаперечним фактом потужного українського впливу на Московію: «Малороссы принесли в Москву впервые систематическое образование, и хотя у них пытались оспаривать эту честь греки, но единицы последних потонули в гораздо более обильной струе малороссийского влияния» [10, с. 288].

Український історик, член Полтавської губернської вченої архівної ради Сергій Рклицький висловив зауваження і до самого автора: «К сожалению, автор не дает ответа на вопрос о степени самобытности украинской культуры, ее развития; не прымывает, судя по работе, к тому или иному из существующих в науке мнений и по вопросу о национальной оригинальности самих южноруссов как нации. Хотя эти вопросы и принадлежат, как утверждает автор, к разряду “спорных”, свое отношение, думаем мы, к тому или иному решению этих “жагучих” вопросов профессору не мешало бы печатно определить [8, с. 109].

Український історик, громадський і політичний діяч Микола Василенко у своєму відгуку підтвердив: «<...> материал в его труде не различается по важности и значению: самое важное стоит наряду со второстепенным, сомнительным или даже неимеющим серьезного значения. Благодаря этому, книга загромождена. Это вряд ли принесет существенную пользу г. Харламповичу и другим исследователям, когда им придется делать научные выводы из собранных автором материалов» [2, с. 251]

Професор КДА Степан Голубев визнав самодостатність і цінність першого тому дослідження: «Но рассматриваемый том исследования профессора Харламповича имеет большое научное значение <...> но и обширного знакомства с рукописным материалом, – сведением во-едино разнообразнейших сведений о малороссах» [4, с. 1062].

Рецензент під криптонімом «С» довів, що очікування наукового співтовариства щодо виходу у світ монографії К. Харламповича не підтвердилися, – висновки автора щодо українського впливу на всі сфери життя Московії були відкладені на невизначений термін. Перший том монографії, як він і був заявлений автором, визнаний добротним довідниковим посібником. Віддаючи шану великій праці вченого, рецензент зауважив: «<...> отдавая должное громадному трудолюбию и усердию профессора Харламповича, нельзя не отметить, что в первом томе автор еще

не обнаружил научного творчества, которое могло бы приблизить его к плеяде известных русских церковных историков – Голубинского, Знаменского, Малышевского и других» [9, с. 636].

Яку роль відіграли українці в житті московитів, найкраще характеризують слова Смоленського єпископа Гедеона (Вишневського) з листа до Київського митрополита Рафаїла (Заборовського) від 17 червня 1739 року: «<...> изобиловала всегда учеными людьми Академия Киевская, и имела себе честь сицевую, что от нея, аки с преславных оных Афин, вся Россия источник премудрости почерпала, и вся своя новозаведенныя училищныя колонии напоила и израстила» [7, с. 133].

Отже, починаючи із середини XVI ст., у Московському царстві відбулася зустріч двох цивілізацій – московської (побудованої на основі східної деспотії) та української (побудованої на демократичних засадах):

- українці принесли в Московію барокову культуру, адаптовану для православ'я єзуїтську систему освіти;
- практику міркування, побудовану на засновках і висновках, досягнення європейської схоластики (силогізм);
- українці створили в Московії якісно нову систему освіти, побудовану на величезному масиві раціональних знань, умінні чітко формулювати свої погляди, вести дискусію з опонентами;
- двохсотлітнє домінування українців в життєво необхідних галузях Московії стало початком перетворення одного з улусів Золотої орди – Московії – з азійської деспотії в європейську Російську імперію;
- перебування українців на ключових державних і церковних посадах Московії протягом двох століть сприяло запозиченню та застосуванню Московським царством політичних, економічних, соціальних, релігійних, культурних форм Гетьманщини;
- українська освіта й культура стали столичними, поклавши фундамент для розбудови російської політичної, філософської, наукової та релігійної думки;
- завдяки українцям сформувалася нова московська інтелектуальна еліта, яка за формою включала в себе елементи європейського раціоналізму та освіченості, а за змістом продовжувала зберігати азійську ментальність московита.

-
1. *Абрамов А. И.* Русское духовно-академическое философствование как феномен русской философской культуры // Сборник научных трудов по истории русской философии / А. И. Абрамов. – Москва : Кругъ, 2005. – С. 31–118.
 2. *Василенко Н.* Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань : Издание Книжного магазина М. А. Голубева. – 1914. – Т. 1. – С. XXIV+1–878+LXVI // Голос минувшего : журнал истории и истории литературы. – 1916. – № 4. – С. 250–254.
 3. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – Київ, 1998. – Т. 2. – 397 с.
 4. *Голубев С. Т.* Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань : Издание Книжного магазина М. А. Голубева. – 1914. – Т. 1. – С. XXIV+1–878+LXVI // Церковные ведомости. – 1915. – № 34. – С. 1046–1063.
 5. *Жукович П. Н.* Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань : Издание Книжного магазина М. А. Голубева. – 1914. – Т. 1. – С. XXIV+1–878+LXVI // Христианское чтение. – Санкт-Петербург. – 1915. – Кн. 6. – С. 266–287.
 6. *Каптерев Н. Ф.* Патриарх Никон и царь Алексей Михайлович. – Сергиев Посад : Типография Св. Тр. Сергиевой Лавры, 1912. – Т. 2. – 547 с.
 7. *Корчмарик Ф. Б.* Духовні впливи Києва на Московщину в добу гетьманської України. – Нью-Йорк, 1964. – 147 с.
 8. *Рклицкий С.* Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань : Издание Книжного магазина М. А. Голубева. – 1914. – Т. 1. – С. XXIV+1–878+LXVI // Украинская жизнь. – 1914. – № 4. – С. 109.
 9. «С.» Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань : Издание Книжного магазина М. А. Голубева. – 1914. – Т. 1. – С. XXIV+1–878+LXVI // Исторический вестник. – 1914. – № 11. – С. 636.
 10. *Титлинов Б. В.* Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань : Издание Книжного магазина М. А. Голубева. – 1914. – Т. 1. – С. XXIV+1–878+LXVI // Христианское чтение. – Санкт-Петербург, 1915. – Кн. 6. – С. 287–304 ; Кн. 7–8. – С. 305.
 11. *Харлампович К. В.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань : Издание Книжного магазина М. А. Голубева. – 1914.
 12. *Шляпкин И. А.* К истории полемики между московскими и малорусскими учеными в конце XVII в. // Журнал министерства народного просвещения. – 1885. – Ч. 241. – С. 210–252.